

Тетяна Длугопольська,
викладач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету

ПРАВОВА ПРИРОДА РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Визначено правову природу та місце репродуктивних прав фізичних осіб у системі особистих немайнових прав. Проаналізовано погляди різних науковців, які займаються цією проблематикою, наведено визначення репродуктивних прав та їх перелік, а також досліджено питання закріплення репродуктивних прав у міжнародно-правових актах та законодавстві деяких країн.

Ключові слова: репродуктивні права, репродуктивне здоров'я, особисті немайнові права, право на репродуктивний вибір, право на життя, право на охорону здоров'я.

Длугопольская Т. И.

Правовая природа репродуктивных прав физических лиц

Определены правовая природа и место репродуктивных прав физических лиц в системе личных неимущественных прав. Анализируются взгляды различных ученых, занимающихся данной проблематикой, приводится определение репродуктивных прав и их перечень, а также исследуется вопрос закрепления репродуктивных прав в международно-правовых актах и законодательстве некоторых стран.

Ключевые слова: репродуктивные права, репродуктивное здоровье, личные неимущественные права, право на репродуктивный выбор, право на жизнь, право на здравоохранение.

Dluhopolska T. I.

Legal nature of reproductive rights of individuals

The article is devoted to the problem of nature and role of individual's reproductive rights in the system of private moral rights, because legal regulation of possibilities, which are fixed on the human's ability to reproduce and ensure their implementation, is insufficient and unstructured. The views of different scientists, which engaged reproductive rights, are analyzed in the article. Because in Ukraine still not defined definition of private reproductive rights we illustrated these category in the article. The article also defines general principles of realization and protection of reproductive rights, which can be characterized as individual's moral rights to perform and protect reproductive health, free decisions regarding birth or refusal from birth of children, as well as medical, social, information and advisory assistance in this area. It is emphasized that they have a comprehensive set of individual capabilities, aimed at ensuring reproductive function rights of humans.

The article deals with the study of legislative strengthening of reproductive rights in the current Ukraine's law system and normative regulation of this process on the international level. The article provides examples of countries that have legislatively fixed individual's reproductive rights in specific legislation acts. Also it is highlighted several areas of understanding the nature and role of reproductive rights in the system of private moral rights in the contest of civilization science – they have separate independent nature, close connection with the life right and considered as part of health right.

In the article the basic types of reproductive rights are investigated, including the right to artificial insemination, surrogacy, sterilization, prevention and treatment of infertility, abortion, organ donation and reproductive cells, the use of contraception, the right to reproductive choice, the right to reproductive health, right to information about reproductive rights, the right to privacy to implement reproductive rights and others. The necessity of adopting the special legislative act in the sphere of reproductive rights and reproductive health is grounded.

Keywords: reproductive rights, reproductive health, private moral rights, right to reproductive choice, health right, life right.

Постановка проблеми. Проблема закріплення і захисту репродуктивних прав громадян останнім часом набуває особливого значення для українського суспільства, зокрема у зв'язку з демографічною кризою, що має місце в нашій країні. Не менш важливим питанням є визначення правової природи цих прав у цивілістичному аспекті, оскільки охорона репродуктивного здоров'я та планування сім'ї є одним із основних засобів збереження здоров'я жінок й чоловіків і відноситься до фундаментальних прав людини. Досить часто ми стикаємось з значними проблемами, більшість з яких пов'язана з незнанням елементарних фактів про своє репродуктивне здоров'я і можливості його збереження.

© Тетяна Длугопольська, 2016.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на надзвичайну актуальність цієї проблеми, треба визнати, що сьогодні питанню репродуктивних прав в юридичній літературі приділяється дуже мало уваги. Окремі сторони цієї проблеми вже досліджувались у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі такими авторами, як М. Малєїна, З. Ромовська, О. Хазова, Р. Стефанчук, Л. Красавчикова, О. Лукашева, Г. Романовський, С. Булеца, О. Пунда, С. Алексєєв, П. Рабінович, Л. Красицька, Я. Шевченко, Т. Дробишевська та інші. Науковці мають дещо відмінні погляди щодо місця репродуктивних прав у системі особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують їх природне існування.

Невирішені раніше проблеми. Сьогодні правове регулювання можливостей, які закріплюються за людиною щодо здатності до репродукції та забезпечення їх здійснення, є недостатнім та несистематизованим. Усе це обумовлює потребу в глибокому науковому аналізі проблем реалізації і захисту особистих немайнових репродуктивних прав фізичних осіб. Отже, **метою** цієї статті є формулювання поняття репродуктивних прав, визначення їхньої правової природи, місця в системі особистих немайнових прав фізичної особи, а також специфіки їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Для продовження життя на Землі природа забезпечила усьому живому здатність до розмноження – репродукції. Але тільки людина здатна вирішувати питання про час народження дітей та їх кількість. Тому в цьому аспекті репродуктивні права виступають на перший план. Вони є комплексною сукупністю можливостей фізичної особи, що спрямовані на забезпечення репродуктивної функції людини щодо відтворення собі подібних [1, с. 68].

Репродуктивні права є невід'ємною частиною особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують їх природне існування. Законодавчими актами, в яких вони прямо чи опосередковано закріплені, є Конституція України [2], Цивільний кодекс України [3], Сімейний кодекс України [4], Основи законодавства України про охорону здоров'я [5] та інші. Але у чинному законодавстві України досі не визначено поняття репродуктивних прав і не розкрито їх особливості. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (далі – ЦК України) також не виділяє репродуктивні права в системі особистих немайнових прав фізичних осіб, але разом з тим багато норм книги другої ЦК України можуть розглядатись як основа для формування концепції репродуктивних можливостей [6, с. 137]. У ст. 281 ЦК України у контексті права на життя закріплені деякі репродуктивні можливості фізичної особи. Зокрема, зазначено, що штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватись за бажанням жінки. Переривання вагітності може бути проведене і при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів, але у випадках, встановлених законодавством [3]. Перелік таких обставин визначається у постанові Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 144 «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» [7]. Також згідно зі ст. 281 ЦК України повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством. У ст. 290 ЦК України закріплено право повнолітньої дієздатної фізичної особи бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів і репродуктивних клітин [3].

На міжнародному рівні питання репродуктивних прав мало досліджене, хоча проблемі їх легального визначення надається суттєве значення. Поняття репродуктивних прав вперше було закріплено в п. 7.2 Програми дій Міжнародної конференції по народонаселенню та розвитку (Каїр, 5–13 вересня 1994 р.) [8] та набуло подальшого розвитку у п. 95 Платформи дій (Platform of Action), що була затверджена за результатами Четвертої Всесвітньої конференції по становищу жінок (Пекін, 4–15 вересня 1995 р.) [9]. В цьому акті зафіксовано, що репродуктивні права базуються на комплексі основоположних прав, а саме: усіх подружніх пар та окремих осіб вільно приймати відповідальне рішення відносно кількості своїх дітей, інтервалів між їхнім народженням, часом їх народження та необхідні для цього інформацію і засоби; на досягнення максимально високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я; приймати рішення з питань, що стосуються репродуктивної поведінки в умовах відсутності дискримінації, примушування до насильства; право на інформацію, доступ до безпечних, ефективних методів планування сім'ї та право доступу до відповідних послуг у сфері охорони здоров'я [9]. Однак у міжнародно-правових документах, що стосуються прав людини і є базовими у цій сфері, зокрема Загальній декларації прав людини від 10.12.1948 р. [10], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [11], Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [12], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [13] нічого не згадується про вищезазначені права. Серед інших міжнародних актів у галузі репродуктивних прав слід відзначити Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.) [14], Конвенцію про права дитини (1989 р.) [15],

Конвенцію про права людини та біомедицину (1997 р.) [16] та інші. Слід відмітити, що всі ці документи не дають чітких формулювань та дефініцій і не мають принципової позиції з даного питання. Вони не містять конкретних рекомендацій державам щодо реалізації репродуктивних прав та розглядають репродуктивні можливості у складі невід'ємних прав людини [6, с. 137]. Що стосується міжнародної судової практики, то і тут немає чіткої позиції. Причина та сама: відсутність визначення репродуктивних прав як на міжнародному рівнях, так і в національному законодавстві багатьох країн. У вирішенні таких специфічних питань Європейський суд з прав людини надає свободу вибору для врегулювання таких питань окремим державам, сторони яких звернулись до міжнародної установи. Однак існують деякі спроби тлумачення поняття «репродуктивні особисті немайнові права фізичних осіб». У європейській правозастосовній практиці під ними розуміють право особи жіночої та чоловічої статі мати генетично рідну дитину, а для особи жіночої статі до репродуктивних прав також відносять право самостійно виносити дитину (право завагітніти і бути вагітною) та право на фізіологічні пологи. Проте, на нашу думку, із таким визначенням важко погодитися, оскільки воно є надто вузьким, бо не відображає всіх його складових [17, с. 71].

Знайшли своє закріплення репродуктивні права і в законодавстві деяких зарубіжних країн. Наприклад, у ст. 1 Закону Киргизької Республіки «Про репродуктивні права громадян і гарантії їх реалізації» зазначено, що під репродуктивними правами слід розуміти права громадян на охорону їхнього репродуктивного здоров'я та вільне прийняття рішень стосовно народження чи відмови від народження дитини у шлюбі чи поза ним, а також на медико-соціальну, інформаційну та консультативну допомогу у цій сфері [18]. Закон Республіки Молдова «Про репродуктивне здоров'я» [19] також містить подібне визначення. Закон «Про репродуктивне здоров'я і репродуктивні права людини» є і у Вірменії [20]. Певні спроби щодо закріплення поняття репродуктивних прав та покращення правового регулювання відносин у сфері реалізації репродуктивної функції були зроблені і в Україні. Так, ще у 2004 році був розроблений проект закону України «Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення» [21], який був відхилений через його недосконалість і відсутність нових положень порівняно з чинним законодавством. Деякі норми цього законопроекту мали суто декларативний характер і дублювались в інших законодавчих актах. Представники релігійних громад також жорстко піддали критиці даний законопроект, оскільки, на їх думку, народження дітей – це дар від Бога, а не те, що для нас має передбачити закон у вигляді репродуктивних прав. З цим важко погодитись, оскільки репродуктивні права полягають не тільки в праві мати генетично рідну дитину, а й у праві на використання контрацепції, стерилізацію, штучне переривання вагітності тощо. Через рік був внесений ще один проект закону «Про охорону репродуктивного здоров'я» [22], але і він не був прийнятий, оскільки вимагав подальшого доопрацювання, зокрема стилістичного та техніко-юридичного. Отже, в Україні до цього часу немає єдиного законодавчого акта, який би комплексно та однобічно встановив охорону репродуктивного здоров'я, закріпив репродуктивні права людини та забезпечував гарантії їх здійснення.

В радянські часи проблеми правового регулювання народжуваності вивчала М. Н. Малєїна. Але у своїх працях вона використовувала термін «регулювання репродуктивної діяльності», тобто репродуктивні права як самостійна категорія особистих немайнових прав фізичної особи не визнавалися. У цивілістичній науці також немає єдиного підходу у визначенні репродуктивних прав та їхнього місця в системі особистих немайнових прав. Наприклад, Л. Красавчикова притримується думки, що репродуктивні права мають похідний характер від права на охорону здоров'я, під яким вона розуміє сукупність юридичних норм, які покликані забезпечити нормальну життєдіяльність людини, її фізичне і психічне благополуччя [23, с. 140]. Підтримує цю позицію О. Хазова. Зокрема, вона вважає, що репродуктивні права включають в себе передбачені у Пекінській платформі дій повноваження та знаходять своє втілення у праві на недоторканість приватного життя, на отримання інформації та у праві на охорону здоров'я [24, с. 16]. В свою чергу, Г. Романовський вважає, що таке розуміння репродуктивних прав є досить обмеженим і розглядає репродуктивні права ширше, ніж різновид права на охорону здоров'я. Правильним він вважає розуміння репродуктивних повноважень як забезпечення права на життя і їх «реліктовою природою» буде саме право на життя [25, с. 133]. На думку вітчизняного науковця Р. Стефанчука, розуміння репродуктивних прав виключно як складової права на охорону здоров'я є надто звуженим розумінням, оскільки таким правам властива і низка позитивних повноважень. Не підтримує він і думку про те, що репродуктивні права тлумачаться як складова права на життя, як зазначено в ЦК України, оскільки право на життя має свою чітку структуру [26]. Відмежовуються ці права і за об'єктом. Об'єктом права на життя є особисте немайнове благо – життя особи носія цього права, а об'єктом репродуктивних прав є здійснення репродуктивної функції, що спрямоване на зачаття іншого життя. І незважаючи на те, що репродуктивні права в якійсь мірі забезпечують право на життя, вони не можуть бути тотожними тільки через те, що у випадку відсутності у особи можливостей

здійснення репродуктивних прав це буде трактуватись як порушення права на життя, що є неправильним [1, с. 68]. Тому, підтримуючи думку Р. Стефанчука, вважаємо, що репродуктивні права треба розглядати як систему відокремлених особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують їх природне існування та спрямовані на здійснення репродуктивної функції.

Отже, у сучасній цивілістичній науці сформувалося декілька напрямків розуміння природи та місця репродуктивних прав у системі особистих немайнових прав фізичної особи: вони мають самостійний відокремлений характер; мають тісний зв'язок із правом на життя; розглядаються як складовий елемент права на охорону здоров'я [6, с. 138]. Репродуктивні права, безумовно, є комплексною сукупністю можливостей фізичної особи, що спрямовані на забезпечення репродуктивної функції людини щодо відтворення собі подібних.

До системи репродуктивних прав слід було б віднести: право на репродуктивний вибір; право на репродуктивне здоров'я; право жінки на штучне переривання вагітності; право на штучне запліднення та перенесення зародку в організм жінки; право на донорство та збереження репродуктивних клітин; право на застосування методу сурогатного материнства; право на стерилізацію; право на використання контрацепції; право на профілактику і лікування безпліддя; право на інформацію про репродуктивні права; право на конфіденційність інформації щодо реалізації репродуктивних прав; право на захист репродуктивних прав. До репродуктивних прав належать також право на одержання послуг щодо здійснення та охорони репродуктивного здоров'я, право малолітніх та неповнолітніх на охорону репродуктивного здоров'я, право на батьківство та материнство, право на репродуктивну недоторканість та захист від жорстокого і такого, що принижує поведінку, та насильства.

Всі вищеперелічені права спрямовані на те, щоб кожна фізична особа могла вільно володіти, користуватись і розпоряджатись своїм репродуктивним здоров'ям за власним бажанням і на свій розсуд. Як бачимо, репродуктивні права становлять цілу систему і їх закріплення на законодавчому рівні сприятиме можливості їх ефективної реалізації та захисту.

Висновки. Отже, під репродуктивними правами слід розуміти особисті немайнові права фізичної особи на здійснення та охорону репродуктивного здоров'я, вільне прийняття рішень щодо народження чи відмови від народження дітей, а також на медичну, соціальну, інформаційну і консультаційну допомогу в цій сфері в разі такої необхідності.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що репродуктивні права треба розглядати як систему відокремлених особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують їх природне існування та спрямовані на здійснення репродуктивної функції. Незважаючи на їх тісний зв'язок із правом на життя, було б доцільним виділити ці права в окрему статтю Цивільного кодексу України. Окрім того, сьогодні вкрай необхідним є прийняття єдиного законодавчого акту в цій сфері, який би закріпив репродуктивні права, розкрив їх зміст і передбачив гарантії здійснення, виходячи з пріоритету прав і свобод людини та громадянина.

Список використаної літератури

1. Стефанчук Р. О. *Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи* / Р. О. Стефанчук // *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. – 2004. – № 1-2. – С. 66–72.
2. *Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. *Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV // Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 40-44. – С. 356.
4. *Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. №2947-III // Відомості Верховної Ради України*. – 2002. – № 21-22. – Ст. 15.
5. *Основи законодавства про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
6. Мухамедова Е. Е. *Репродуктивні права фізичної особи в системі особистих немайнових прав* / Е. Е. Мухамедова // *Учен. записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. – 2012. – № 2, т. 25(64). – С. 136–141.
7. *Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» від 15.02.2006 р. № 144 // Офіційний вісник України*. – 2006. – № 7. – С. 114.
8. *Програма дій Міжнародної конференції по народонаселенню та розвитку (Каїр, 5–13 вересня 1994 р.) [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://www.un.minsk.by/ru/unfpa/rescenter/conference/unfpa-confer7.html>.

9. Платформа дій Четвертої Всесвітньої конференції жінок, (Пекін, 4–15 вересня 1995 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.owl.ru/win/pecin/oglavl.htm>.
10. Загальна декларація прав людини від 10.12.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
14. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
15. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
16. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
17. Тяхтій Н. Репродуктивні особисті немайнові права фізичних осіб / Н. Тяхтій // Юридична Україна. – 2013. – № 6. – С. 70–75.
18. О репродуктивных правах граждан и гарантиях их реализации : Закон Кыргызской Республики от 10.08.2007 г. № 147 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18263.
19. О репродуктивном здоровье : Закон Республики Молдова от 15.06.2012 г. № 138 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=54744.
20. О репродуктивном здоровье и репродуктивных правах человека : Закон Республики Армения от 11.12.2002 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1339&lang=rus>.
21. Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення : Проект Закону України від 10.02.2004 р. № 5105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5105&skl=5.
22. Про охорону репродуктивного здоров'я : Проект Закону України від 12.07.2005 р. № 5369 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5369&skl=5.
23. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имуществом, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / Л. О. Красавчикова ; Уральская госуд. юрид. акад. – Екатеринбург, 1994. – 435 с.
24. Хазова О. А. Репродуктивные права России: пределы законодательного регулирования / О. А. Хазова // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2000. – № 4. – С. 15–24.
25. Романовский Г. Б. Гносеология права на жизнь / Г. Б. Романовский. – СПб. : Пресс, 2003. – 368 с.
26. Стефанчук Р. О. Право на життя як особисте немайнове право фізичних осіб / Р. О. Стефанчук // Право України. – 2003. – № 11. – С. 115–119.